

УДК 94(477.83-25):343.261"1944/1955"

DOI: 10.24919/2312-2595.4/46.215319

Олександр ПАГІРЯ

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Меморіального музею тоталітарних режимів «Територія терору», проспект Чорновола, 45 г, м. Львів, Україна, індекс 79000 (bandusak@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2481-9769>

Бібліографічний опис статті: Пагіря, О. (2020). Пересильна тюрма № 25 у Львові (1944–1955): історія, пам'ять, меморіалізація. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 4/46, 180–207. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.4/46.215319>.

**ПЕРЕСИЛЬНА ТЮРМА № 25 У ЛЬВОВІ (1944–1955):
ІСТОРІЯ, ПАМ'ЯТЬ, МЕМОРІАЛІЗАЦІЯ**

Анотація. *Мета дослідження* – на основі архівних документів, спогадів і матеріалів усної історії представити історію найбільшої пересильної тюрми на території України у повоєнний період, проаналізувати пам'ять про неї і стан меморіалізації у міському просторі Львова. **Наукова новизна** полягає у тому, що вперше в історіографії розкриті різні аспекти функціонування тюрми, зокрема тюремний режим і простір, склад в'язничного контингенту, спротив і втечі в'язнів із тюрми, діяльність пересильного пункту, умови етапування засуджених до таборів ГУЛАГу. **Висновки.** Пересильна тюрма № 25 (1944–1955) була одним із центральних місць радянського масового насильства у Львові та найбільшою установою такого типу у повоєнний період в УРСР. На її прикладі можна простежити, як у міському просторі перетиналися нацистське і радянське насильства, адже обидва режими часто використовували ті самі приміщення та об'єкти для примусової ізоляції жертв. Для багатьох тисяч в'язнів львівська пересильна тюрма стала проміжною ланкою/транзитним пунктом на шляху між слідчими тюрмами й таборами ГУЛАГу. Вона була також місцем зустрічі людей із Західної України та

© Олександр Пагіря, 2020

зайнятих Червоною армією країн Центрально-Східної Європи. У різний період тут утримували як кримінальних, так і політичних в'язнів, передусім учасників українського та польського підпілля. Попри різні політичні переконання, за колючим дротом останніх об'єднували спільні інтереси виживання та протидії сваволі тюремного керівництва і кримінальників. У стінах в'язниці утримувалися також сім'ї репресованих – найчастіше жінки та діти, навіть немовлята. Це було прикладом «сімейного заручництва», яке широко практикувалося радянською владою щодо «ворогів народу» у сталінський період. У 1949–1950 рр. пересильна тюрма паралельно була частиною радянської інфраструктури масових депортацій, які охопили родини членів і симпатиків підпілля ОУН, заможних селян та греко-католицьке духовенство із Західної України. З огляду на брак архівних джерел, на сьогодні неможливо встановити хоча б приблизну кількість людей, які пройшли через львівську «пересилку». Пам'ять в'язнів про свій досвід перебування у тюрмі вирізняється строкатістю. Одні згадують про неї як про місце суцільних страждань і поневірянь, інші – як про «менше зло» і певне полегшення у порівнянні зі слідчими тюрмами НКВС-МДБ. Належна меморіалізація території колишньої тюрми у міському просторі Львова тільки розпочинається, чим опікується Меморіальний музей «Територія терору», створений на її місці.

Ключові слова: пересильна тюрма; репресії; депортації; Львів; УРСР.

Oleksandr PAHIRIA

PhD (History), Senior Research Fellow of the Memorial Museum of «Territory of Terror», 45h Chornovola ave., Lviv, Ukraine, postal code 79000 (bandusak@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2481-9769>

To cite this article: Pahiria, O. (2020). Peresylna tiumra № 25 u Lvovi (1944–1955): istoriia, pamiat, memorializatsiia [Transit prison № 25 in Lviv (1944–1955): history, memory, memorialization]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 4/46, 180–207. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.4/46.215319> [in Ukrainian].

TRANSIT PRISON № 25 IN LVIV (1944–1955): HISTORY, MEMORY, MEMORIALIZATION

Summary. *The purpose of this research is to present on the basis of archival sources, memoirs, and oral history testimonies the history of the largest transit prison in post-war Ukraine, to study the memory and the state of its memorialization in Lviv urban space. The scientific novelty of the article implies that for the first time different aspects of the prison are revealed in Ukrainian historiography. They include, in particular, the penitentiary regime and space, the composition of the prisoner contingent, resistance and escapes from the prison, the operation of the transit point, as well as conditions of the transportation of convicts to GULAG camps. Conclusions.* Transit prison № 25 in Lviv was one of the central sites of Soviet mass violence in Lviv and the largest institution of such type in the Ukrainian SSR. Through its example one can realize how Nazi and Soviet violence intersected in an urban space where both systems often used the same premises and objects to isolate their victims. For many thousands of prisoners, the Lviv transit prison became an intermediate station/a transit point on the way from pre-trial detention to GULAG camps. It also served as a meeting point for inmates from Western Ukraine and Central Eastern European countries occupied by the Red Army. At different times, criminal and political prisoners, foremost members of the Ukrainian and Polish underground, were kept here. Despite conflicting political views, it was the pursuance of common interests of survival and resistance against the brutality of the prison administration and criminals that drew Ukrainian and Polish political prisoners together behind bars. Families of those repressed, including women and children, even babies, were kept in prison. This fact highlights "the family hostage taking" practice used by Soviet authorities against "enemies of the people" in Stalin's period. Between 1949 and 1950, the prison in parallel served as an integral part of the Soviet infrastructure of mass deportations, which affected families of members and sympathisers of the Ukrainian nationalist underground, wealthy farmers, and Greek-Catholic clergy in Western Ukraine. Due to the lack of documentary sources, it is nowadays impossible to establish even an approximate number of people who passed through the Lviv transit prison. The inmates' memory of their prison experience is ambiguous. Some recall the transit prison as a site of endless suffering and destitute, while others describe it as "the less evil" and some relief in comparison with pre-trial detention facilities run by the NKVD-

MGB. Proper memorization of the site of the former transit prison in Lviv urban space has just started. This task is being performed by the Memorial Museum of "Territory of Terror", which has been created in this place.

Key words: *transit prison; repressions; deportations; Lviv; Ukrainian SSR.*

Постановка проблеми. Пересильна тюрма (на жаргоні – «пересилка») – пенітенціарна установа в системі ГУЛАГу НКВС-МВС СРСР у 1930–1950-х рр., основною функцією якої було прийняття, короткочасне утримання в'язнів, засуджених за вироками судових і позасудових органів, та забезпечення їхнього подальшого транспортування до кінцевих пунктів призначення – виправних колоній, виправно-трудова таборів або інших тюрем. Пересильні тюрми вирізнялися м'якшим режимом утримання порівняно з іншими місцями позбавлення волі в СРСР. Радянське виправно-трудова законодавство гарантувало в'язням, яких тут утримували, права на побачення, прогулянку, отримання передач, а у разі потреби навіть забезпечення одягом та взуттям.

Пересильні тюрми (пункти) створювалися як самостійні установи, або як відділення при інших місцях позбавлення волі (таборах) і підпорядковувалися НКВС-МВС. Станом на 1947 р. у системі ГУЛАГу нараховувалось 57 пересильних тюрем. У 1954 р. їхня чисельність скоротилася до 40. Найвідоміші з них були на території Росії – у Кірові, Ваніно, Свердловську (нині Єкатеринбург), Новосибірську, Омську, Красноярську, Іркутську, Пермі, Сковородіно, Сучані (нині Партизанськ) та Вологді.

На території України у повоєнний період найбільша установа такого типу розташовувалася у Львові. Створена восени 1944 року, вона врешті стала місцем концентрації засуджених в'язнів із шести областей Західної України: Львівської, Дрогобицької, Станіславської, Тернопільської, Чернівецької та Закарпатської. На початковому етапі (1944–1945) пересильна тюрма була також транзитним пунктом для засуджених радянською владою осіб із зайнятих Червоною армією країн Центрально-Східної Європи: Угорщини, Австрії, Чехословаччини, Польщі та Німеччини. На межі 1940–1950-х рр. вона додатково виконувала функцію пересильного пункту під час здійснення масових депортацій.

Тюрма функціонувала у львівській дільниці Підзамче у 1944–1955 рр. У сучасному міському просторі – це територія, обмежена зі сходу проспектом Чорновола (колишня вулиця Пелтевна), із заходу та півночі – вулицею Хімічною (колишня Кресова) і з півдня – залізницею, вздовж якої пролягала неіснуюча нині вулиця Стефана Окжеї. У листопаді 1941 р. нацистська окупаційна влада включила цю територію до гетто, організованого для примусової ізоляції львівських євреїв.

Аналіз останніх досліджень. Проблема функціонування пересильної тюрми № 25 у Львові до цього часу не викликала окремого зацікавлення дослідників як в Україні, так і поза її межами. Сучасні дослідження істориків радянських повоєнних репресій і депортацій (Платонова, 2003, с. 143–146; Вронська, 2020, с. 73–74; Когут, 2020, с. 62) обмежуються здебільшого згадками про діяльність у 1949–1950 рр. на базі пересильної тюрми у Львові пересильного пункту як складової логістичного ланцюга масових депортацій у Західній Україні.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. З огляду на відсутність фахових публікацій на цю тему, діяльність пересильної тюрми у Львові у 1944–1955 рр. потребує окремого розгляду як певний case study для дослідження феномена пенітенціарних установ такого типу та радянського повоєнного насильства у Західній Україні загалом.

Мета та завдання даного дослідження – на основі документів із архіву МВС, спогадів і матеріалів усної історії, зібраних Меморіальним музеєм «Територія терору» та польською фундацією «Карта», представити загальну історію пересильної тюрми № 25, дослідити пам'ять про неї та стан меморіалізації у міському просторі Львова. У межах цього завдання потребують розкриття такі аспекти: територія, організація й адміністрація в'язниці, тюремний режим і простір, склад в'язничного контингенту, покарання, опір і втечі в'язнів, діяльність пересильного пункту на базі тюрми, умови етапування в'язнів до таборів ГУЛАГу.

Результати дослідження. Достеменно невідомо, яке адміністративне підпорядкування львівська пересильна тюрма мала у 1944–1945 рр. з огляду на брак офіційних документів за цей період. З кінця 1945 до березня 1953 р. вона перебувала у віданні Відділу виправно-трудова колоній (ВВТК) Управління НКВС

(з березня 1946 – МВС) у Львівській області. У березні 1953 – лютому 1954 р. тюрма підпорядковувалася Управлінню Міністерства юстиції у Львівській області. Саме у цей період установа отримала номер 25 (Архів УМВС ЛО, ф. 1, оп. 11, спр. 12, арк. 237).

На території пересильної тюрми було 14 цегляних двоповерхових бараків, адміністративні і технічні приміщення, лікарня та кухня. Паркан з колючого дроту розділяв тюремний простір на чоловічу та жіночу частини. По периметру розміщувалися чотири дерев'яні вишки з прожекторами. У 1947 р. силами в'язнів навколо тюрми було побудовано дерев'яний паркан з цегляними стовпами. Центральна брама розміщувалась з боку вулиці Хімічної. У 1949 р. на прилеглих до тюрми вулицях встановили чотири шлагбауми. Її територію охороняла воєнізована охорона (ВОХР) зі службовими собаками.

Крім будівельних робіт, примусова праця в'язнів використовувалась також на різних виробництвах. Станом на 1947 р. при пересильній тюрмі функціонували картонний та автомеханічний цехи, швейна, художня, взуттєва і годинникова майстерні, кузня, бригада з виготовлення товарів широкого вжитку. В'язні працювали тут у складі бригад ковалів, кравців, автослюсарів, теслярів, столярів, слюсарів, шевців тощо. Тюремна адміністрація влаштовувала між ними трудові змагання, а виробничий процес був організований за плановими показниками сталінських п'ятирічок (Архів УМВС ЛО, ф. 1, оп. 11, спр. 1, арк. 4). Для продуктового забезпечення персоналу та в'язнів у Перемишлянському районі Львівської області створили підсобне господарство площею 50 гектарів та свиноферму. На них працювали в'язні з невеликими термінами ув'язнення (Архів УМВС ЛО, ф. 1, оп. 11, спр. 1, арк. 13).

«На пересилці нас щодня виганяли на роботу, – пригадувала засуджена Ірина Сенік. – То замітали подвір'я, то мили посуд на кухні, то водили в цех і використовували як могли. Там ми шили шматяні іграшки, за які наші гнобителі діставали солідні гроші, а ми – миску смердючої баланди» (Сенік, 2003, с. 44).

Із наявних документів відомо, що у різні періоди начальниками пересильної тюрми були Абакунін (1945), майор Іван Петровський (1946), майор Петро Тарутта (1946 – квітень 1947), підполковник Аркадій Суховерко (квітень-вересень, листопад-

грудень 1947 і січень 1948), майор Олександр Замашний (вересень-листопад 1947). Найдовше – з січня 1948 до червня 1955 р. – цю посаду обіймав майор Богодур Алфасов.

В очікуванні на етап до виправно-трудових таборів ГУЛАГу засуджених утримували у пересильній тюрмі від кількох днів до року. Через велику плінність в'язнів неможливо встановити загальну кількість людей, які пройшли через неї. За спогадами, вона була постійно перевантажена: тут могли одночасно утримувати від 3 до 6 тисяч осіб.

Серед в'язнів – люди різного етнічного походження, зокрема українці, поляки, євреї, білоруси, росіяни, вірмени, чехи, румуни, угорці, австрійці, німці та французи. Окрім політичних в'язнів, чисельний контингент складали особи, засуджені за кримінальні та побутові злочини. Є інформація про утримання у тюрмі полонених солдат вермахту, Російської визвольної армії (РОА), донських козаків, дивізії СС «Галичина», радянських військово-полонених, військовослужбовців Червоної Армії, засуджених за різні злочини (грабіж, розбій, зґвалтування, дезертирство тощо), членів українського та польського підпілля (Ромаш, 2013, с. 15; Мамчур, 2009, с. 151; Коханська, 2008, с. 238; Яремчук, 2017, с. 147; «Relacja Stanisława Flacha», n.d., s. 7). Зокрема, відомо, що у 1945 р. на Пелтевній утримувалися засуджені члени Львівської окружної делегатури польського підпільного уряду. У 1944–1945 рр. найбільшими групами засуджених були поляки та радянські військові. Серед українського контингенту, частка якого на початку була відносно невеликою, велику групу складали засуджені за причетність до підпілля ОУН і УПА та вояки дивізії СС «Галичина». Поряд з дорослими у тюрмі перебували неповнолітні, які очікували на досягнення 18-річного віку. Хворих, вагітних жінок та осіб похилого віку залишали зазвичай на довший термін.

У стінах «пересилки» зафіксовано факти символічного примирення між учасниками/цями українського і польського підпільних рухів, які ще недавно запекло протистояли один одному за контроль над Західною Україною. В умовах радянського ув'язнення їх об'єднували спільні інтереси виживання та протидії комуністичному режиму, а також боротьба зі свавіллям «блатних» у камерах. Розвідниця УПА Галина Коханська згадувала як потоваришувала на Пелтевній зі зв'язковою АК Чеславою Гнатув, з

якою часто вела розмови на політичні теми та через яку навіть передавала листи сім'ї на волі. *«Між нами двома (...) почалася обережна дипломатична розмова про відношення УПА до АК і можливість спільної боротьби зі спільним ворогом. Кожна з нас висловила свій погляд. Ми дійшли висновку, що в теперішніх обставинах повинні бути солідарними в боротьбі з нашим спільним ворогом»* (Коханська, 2008, с. 239–240). Гнатув, зокрема пропонувала Коханській врятуватися втечею через каналізацією разом із іншими польськими підпільниками, проте цей план не вдалося реалізувати.

Про допомогу в'язням-українцям згадував і член Львівської делегатури польського підпільного уряду в краї Казимир Жигульський-«Бальтазар», засуджений до 15 років позбавлення волі: *«Промовиста різниця у матеріальному становищі поставила нас перед питанням, чи варто допомагати українцям. Після короткої дискусії в ім'я солідарності ув'язнених ми вирішили, що ми дамо їм нашу тюремну норму. Ми також давали їм тютюн, рідше їжу, отриману з дому. Деякі наші, особливо молоді члени АК, неохоче приймали це рішення, але вони підкорялися без особливого опору. Багато українців пам'ятали про це роками, коли ми знову зустрічалися в таборі на Півночі»* (Żygułski, 1994, s. 40).

Після прибуття до пересильної тюрми в'язні проходили реєстрацію, медогляд, санобробку та стрижку. Тюремна адміністрація піддавала прибульців справжньому «сексуальному шоку», організувавши у бані гоління представниками/цями іншої статі. *«Ми пережили перший табірний шок: виявилось, що всі в'язні повинні бути поголені на всьому тілі, і щоб зганьбити решти гідності чоловіків голили радянські жінки (якщо вони взагалі мали щось спільне з жіночністю), польські жінки натомість змушені були піддатися тій же операції, яку для контрасту здійснювали чоловіки – і то цього разу наші колеги – поляки. Це був потворний шок, один із найстрашніших, яке польські жінки мали пережити у радянських таборах»,* – пригадувала учасниця польського підпілля Марія Лукас («Maria Magdalena Lukas», n.d., s. 7).

Після санобробки в'язнів розподіляли по камерах. У брудних і темних бараках розміром 25x40 м² утримували від 60 до 100 в'язнів. Спершу там не було нар, і в'язні змушені були спати просто на бетонній підлозі. Згодом вздовж стін встановили ба-

гаторусні нари, однак через велику тисняву не всі могли на них розміститися. Через переповненість «пересилки» частина в'язнів були змушені ночувати просто від відкритим небом на тюремному підвір'ї (Заячківська-Михальчук, 2009, с. 68).

«Там було людей, що один попри другого спав на полу і як треба було повернутися на один бік, то всі за командою, бо інакше не можна», – згадував легендарний командир УПА Мирослав Симчич, що після засудження до 25 років таборів утримувався на «пересилці» у червні-липні 1949 р. («Інтерв'ю з Мирославом Симчичем», 2010). Його слова підтверджує Ірина Тарнавська, що малолітньою дівчинкою у 1949 р. опинилася на Пелтевній разом з двома сестрами та матір'ю, яку засудили за співпрацю з ОУН: *«То нас було стільки, що як лягали всі боком, а як хтось один повертався, то мусіли всі повернутися, тому що ти не влізав. Отако ми боком спали. Були діти внуки, ті хлопці, дівчата, більші-менші, старі-молоді, всі»* («Інтерв'ю з Іриною Тарнавською», 2011).

«У малому закритому приміщенні напхано було більше як 100 людей. Хоч надворі морозна зима, в камері висока температура. Приміщення не вентильовалося, в ньому скупчилися випари «параші», людського поту, гнилого повітря. Спати треба було на голій підлозі. З важкою бідою рядочками зуміли влягтися. Від постійного спання на голих дошках боки боліли, а у декого навіть утворилися рани, які не давали заснути. Треба було міняти своє положення, а це можна було зробити тільки організованим чином, усі одночасно по команді», – пригадував «дивізійник» Іван Мамчур (Мамчур, 2009, с. 152).

У тюрмі панувала антисанітарія. Для боротьби з паразитами періодично проводили дезінфекцію. В'язнів раз на тиждень водили у баню, а одяг тим часом здавали на хімічну обробку. Фізіологічні потреби люди справляли у камерах або на коридорах, де стояли «параші», які сильно псували повітря. Часто це були відра або великі бочки, які наповнювалися до самого верху, аж поки їх не виносили.

«І в куточку була параша – така он здоровенна бочка з двома ручками три сходинки до неї були, і пока ту парашу не заповнили, ніхто не виносив. А тепер собі уявіть, я дитина була, я стидалась на ту парашу йти, а що було, я собі уявляю, хлопцям і

дівчатам. Вставали закривали чи простинню чи чим трохи, але все одно, але все одно, тож не передали», – розповідала Ірина Тарнавська («Інтерв'ю з Іриною Тарнавською», 2011).

Харчування у тюрмі було кепське. За спогадами в'язнів, вранці давали кип'яток і перлову кашу синього кольору («пенцак»), в обід – баланду з меленої сої та несвіжої риби і черпак каші, шматок несвіжого липкого хлібу, іноді цукор, ввечері – знову кип'яток і кашу. Приписи щодо забезпечення в'язнів хлібною нормою у 300 гр. (Архів УМВС ЛУ, ф. 1, оп. 11, спр. 1, арк. 9) частіше не дотримувалися. Порятунком для засуджених були продуктові передачі від родичів. Нельвів'ян фактично позбавляли такого привілею, оскільки вони не могли підтримувати на відстані зв'язок зі своєю родиною. Існують свідчення про доведення в'язнів до дистрофії і навіть випадки смерті від голоду у тюрмі (Стасів, б.р.).

У дещо кращих умовах утримували тих, чия примусова праця використовувалась тюремною адміністрацією. Так, члени робітничих бригад утримувалися в охайніших бараках, краще харчувалися, мали ліпший одяг, отримували передачі тощо.

Двічі на день (вранці та ввечері) в'язнів під конвоєм виводили на 15–20-хвилинну прогулянку до тюремного подвір'я. Це був час, коли родичі могли прийти з міста та через загородження побачити своїх рідних.

«Родинам в'язнів було відносно легко бачитися зі своїми близькими. Вистачало стати на певній відстані від загородження із колючим дротом і вже через це загородження можна було побачити один одного. Були такі, хто опанував техніку передачі відомостей за допомогою знаків, які робилися руками у повітрі. Певні групи в'язнів виводилися для різних робіт поза межі табору. На таких роботах доходило до зустрічей із родинами і знайомими. Велике значення мало також те, що існували полегшення у переказуванні передач в'язням, а також у передачі кореспонденції («грипсів») в одну та іншу сторону. Відносно добре забезпечення Львова продовольством позитивно вплинуло на харчування в'язнів у таборі», – згадував польський в'язень Ян Войдила, який прибув на «пересилку» у липні 1945 р. («Wspomnienia Jan Wojduła», n.d., s. 53).

Засуджений у 1945 р. член львівської делегатури польського підпільного уряду Казимеж Жигульський описував свої відчуття від прогулянки: *«Двері відчиняються і мешканці камери спускаються у внутрішній двір, формуючи четвірки, півгодини маршу. Більшість із нас повертаються із сильним запамороченням, я теж відчуваю себе п'яним. Я не був на повітрі півроку – у в'язниці я звик до затхлості та нерухомості. Після прогулянки ми всі відпочиваємо, втомившись від такого насиченого дня»* (Żygułski, 1994, s. 42).

Від червня 1945 р. на території «пересилки» функціонувала лікарня, що розміщувалася у 7-му бараці. На початку 1947 р. її статус був підвищений до обласної лікарні МВС. Попри це, у лікарні не вистачало ліків і професійного медперсоналу. Більшість тюремних лікарів були засуджені за політичними статтями і користувалися тими самими правами, що і решта в'язнів. Найбільш поширеними хворобами на Пелтевній були короста, авітаміноз, куряча сліпота, цинга, дизентерія.

Польська засуджена Марія Вежбінська згадувала про жахливу ситуацію у тюремній лікарні, де помирали від плямистого і черевного тифу: *«У цій залі (лікарні – О.П.) на підлозі лежали покотом хворі, в одязі, з цілим своїм в'язничним набутком, брудні і завошивлені. Смертність була велика і часом навіть траплялося, що хворого обстежували і переносили у сам шпитальний відділ, і він помирав у цій похмурій, наповненій залі, у бруді та поневіряннях»* («Wspomnienia Maria Wierzbicka», n.d., s. 113).

Ув'язнені вагітні жінки часто народжували прямо в тюрмі («Relacja Janiny Wysoczańskiej», n.d., s. 76; «Wspomnienia Maria Wierzbicka», n.d., s. 105–109). Оскільки умов для утримання новонароджених на початку не було, матері намагалися передати їх родичам і знайомим на свободі. Згодом при обласній лікарні створили будинок для немовлят, про діяльність якого не залишилося, однак, детальніших свідчень.

Погані умови побуту в'язнів, зокрема антисанітарія і мізерне харчування, спричинили високу смертність, особливо серед новонароджених і людей похилого віку. Зокрема, згідно з записами смертності тюремної лікарні, у період з березня 1947 до квітня 1953 р. тут померли 1 268 осіб, з них – 17 немовлят (Архів Мемо-

ріального музею «Територія терору»). В'язнів із обласної лікарні переважно ховали на Левандівському та Янівському цвинтарях.

Попри те, що умови на «пересилці» були далекими від стандартів прав людини, в'язні могли отримувати посилки від родичів і близьких, користувалися відносно більшою свободою пересування, не зазнавали тортур і знущання, мали доступ до перукарні, пральні і навіть бібліотеки. Через це багато розглядали своє перебування тут як «менше зло» порівняно зі слідчими тюрмами чи виправно-трудовами таборам. Деякі засуджені навіть намагалися продовжити своє перебування тут. Щоправда, більші шанси залишитися були у тих, хто мав відповідні робітничі кваліфікації і міг працювати у тюремних майстернях. Щоб уникнути етапу, в'язні часом вдавалися до симуляції недуг («Jerzy Gardynik», n.d., s. 42).

Для Миколи Петруцака, який у 1947 р. неповнолітнім був вперше засуджений до 10 років виправно-трудових таборів за участь у націоналістичному підпіллі, перебування на Пелтевній виявилось навіть певним полегшенням у порівнянні з утриманням у стрийській тюрмі: *«Ну в першу чергу то вражало то, що величезний простір, і ті бараки такі, знаєте, понурі, ну, очевидно, ґрати на вікна, кругом мур, сторожі вишки. Ну, але уже людина себе відчула краще, бо від тих, від тої задушливої камери, від того тюремного смороду і холоду в стрийській тюрмі, то я вже був трошки такий, знаєте, таки трошки легше було на душі»* («Інтерв'ю з Миколою Петруцаком», 2011).

Подібне враження від «пересилки» склалося у Євгена Куцика: *«Пересильний табір не був медом, але набагато «кращим», ніж тюрма. Краще було тим, що було більше свіжого повітря та можна було побачити небо і хмари. Здалеку можна було побачити поїзди, вагони, навіть нормальних людей, які ходили вулицями. Для людини, яка просиділа в пивниці, це мало надзвичайно велике значення. Той, хто не відчув на своїй власній шкірі втрату волі, тому важко пояснити ці всі почуття»* (Куцик, 2004, с. 50).

Для Богданни Наконечної-Гиндик після поневірянь у слідчих тюрмах на Лонцького та Золочівській одномісячне перебування на Пелтевній у 1947 р. *«вже не було таким страшним»* («Інтерв'ю з Богданною Наконечною-Гиндик», б.р.).

«Попри навислу над нами загрозу вивозу, побутові умови у нас були непогані, допомога з дому, а також контакти з родинами через грипси, а часом навіть побачення (...) Табірні умови навіть в «етапному корпусі» були кращі за тюремні. Тут була значно більша свобода, вікна без ґрат, не замкнені двері. Можна було пересуватися по цілому поверху, прогулюватися по коридору (...) Після важких тюремних умов, табір з легким режимом видавався тоді вершиною свободи», – пригадувала Марія Вежбінська («Wspomnienia Maria Wierzbicka», n.d., s. 81, 121). Аби уникнути вивозу у табори ГУЛАГу, вона влаштувалася працювати у кравецьку майстерню, де умови праці були кращими ніж в інших виробничих підрозділах: робітниці були завжди забезпечені одягом і навіть мали можливість слухати радіо («Maria Magdalena Lukas», n.d., s. 8).

На початковому етапі функціонування «пересилки» адміністрація дозволяла певні форми контрольованого дозвілля, зокрема музичні колективи в'язнів (хори й ансамблі). Один із таких хорів виник у 1945 р. за ініціативи члена АК Мечислава Купіша, який сам складав пісні російською та українською (пісенна творчість польською у в'язниці була заборонена) і грав на скрипці («Jezgi Piwonski», n.d., s. 44). За свідченнями Данути Коміняк, до створення цього колективу була причетна група засуджених музикантів із львівської консерваторії (Buko, Madoń-Mitzner, & Szymańska, 2017, s. 257). В одному із ансамблів «пересилки» брала участь неазвана перша скрипка будапештської опери та невідома артистка драматичного театру із Дрогобича («Relacja Janiny Wysockańskiej», n.d., s. 72). Водночас практикувалися виступи радянських колективів. Зокрема, згадувана вище Д. Коміняк свідчила, що тюремному керівництву одного дня спало на думку організувати на Пелтевній виступ радянського ансамблю, який виконував козацькі танці (Buko, Madoń-Mitzner, & Szymańska, 2017, s. 258). З часом таку «культурну розкіш» припинили і після 1945 р. джерела не фіксують вже проявів культурного життя у тюрмі.

За найменший непослух і порушення режиму в'язнів кидали на декілька діб у карцер, розміщений у підвалі «етапного» корпусу (тут збирали засуджених перед відправленням транспорту). Часто до них застосовували фізичне насильство.

Тюремна адміністрація використовувала кримінальних злочинців, «битовиків» або «блатних» на жаргоні, для залякування та вчинення насильства щодо політичних в'язнів. Вони грабували останніх, здійснювали сексуальне насильство щодо ув'язнених жінок. Доходило навіть до сутичок, коли політичні в'язні давали організовану відсіч кримінальним.

«Творилося страхіття, – розповідав в'язень Володимир Саламаха. – Оті якраз злодії, битовики вони страхіття виконували волю видно надзирателів. В людей які були вже осуджені, чекали свого дня вивозу етап вони відбирали в них що тільки могли. І одяг і взуття і передачі які їм приносили кожні день чи якійсь час то в нас були такі страшні погроми тому що хоть ми були неповнолітні але вже тоді ми давали опір. Доходило до кровавих бійок» («Інтерв'ю з Володимиром Саламахою», 2012).

Іван Говда, засуджений до трьох років позбавлення волі, описав такий випадок: *«Вони всі, як правило, були татуйовані, брутальні у ставленні до людей не з їх середовища, агресивні... Коли блатняки почали тероризувати двох хлопців, піднялися двадцять інших в'язнів і почали їх усіх нещадно бити»* (Говда, 2009, с. 65–66).

Під час іншої сутички, що мала місце влітку 1946 р. ВОХРу довелося втрутитись і навіть відкрити вогонь по в'язнях, аби загнати їх до бараків. *«Прийшли вони, моментально обкружили ту всю штреку, стояли там з автоматами на всій штреці, – пригадував свідок Мар'ян Стець, що проживав поруч із «пересилкою». – І там навколо на вулиці, то кругом всьо було навколо наружу стояли від лагера від того, і ше в середину в'їжджали машини повно їх. Вони там, просто, ми бачили там крик, шум, був огонь горів, шось там палили. Заключонних кидали тими палками, ті кидали на тих, кидались один на другого, біг с тими палками. А ті потім почали стріляти воздух, то видно було, а може по людях стріляли (...) почалась драка... биття, а говорять що найбільше постраждали політичні, тому що як ті енкаведисти в'їхали, ті вроді зразу втікли, а ті ше було на подвіра, то ті кинулись на них з тими палками»* («Інтерв'ю з Мар'яном Стецем», 2009).

Засуджена у жовтні 1947 р. до 10 років таборів за участь у підпіллі ОУН Стефанія Петраш-(Січко) згадувала про напад кримінальників вночі. Щоб відігнати нападників охороні довелося

використовувати пожежні шланги: *«Однієї ночі, вже десь перед етапом, увірвалися до нас битовики-вори, почали в нас усе відбирати, бити, грабувати. У зоні зчинився великий крик-лемент. Щоправда, прибігла служба нагляду, але розборонити нас уже не змогла. Тоді викликали «пожежну охорону», та стали поливати нас водою зі шлангів, так що ми від сильного струменя падали ниць. Тоді пожежники чи охорона почали тягти тих ворів волоком за ворота»* (Овсієнко, 2004, с. 54).

14 листопада 1945 р. група ув'язнених польських підпільників організувала успішну втечу із «пересилки» через міську каналізацію. Це нагадувало подію, що відбулася тут у часи Голокосту: у цій частині львівського підземелля у період німецької окупації переховувалися євреї, які рятувались під переслідування нацистів. Організація втечі розпочалася влітку 1945 р. В'язні, які працювали у складі робітничих бригад на території тюрми, під виглядом виконання гідравлічних робіт, викопали канал до річки Полтва, яка текла у підземному колекторі під вулицею Пелтевною. Замаскований вхід до нього був у трансформаторній будці поблизу 3-го бараку. Вийти на волю у такий спосіб вдалося, за різними даними, від 16 до 18 осіб. Це була наймасовіша втеча зі стін «пересилки» за всю її історію.

Ув'язнена Марія Вежбінська писала у спогадах: *«Особи, які зовні допомагали втечі, потурбувалися також про те, щоб забезпечити кожному після виходу із каналізації безпечний прихисток та фальшиві документи, на підставі яких можна було виїхати до Польщі під зміненими прізвищами. Під час приготувань до втечі було також повідомлено родини осіб, які мали взяти у ній участь»*. Досі не встановлено, де саме вийшла група втікачів і як склалася подальші долі більшості із них, а сама історія втечі обросла багатьма легендами. Відомі імена деяких втікачів: Зенон Конечний, Мар'ян Покришко, Богдан Лазорик, Зигмунд Процко, Мірослав Вігерський, Сабаровський. Після цього випадку у тюрмі провели розслідування та посилили внутрішній режим. Спершу в'язнів-поляків позбавили більшості посад у тюремних майстернях та установах, а за деякий час вивезли до виправно-трудова таборів ГУЛАГу («Wspomnienia Maria Wierzbicka», n.d., s. 121–130; «Maria Magdalena Lukas», n.d., s. 8–9; «Wspomnienia Jan Wojdyła», n.d., s. 66–67).

22 травня 1949 р. у пересильній тюрмі відбувся бунт політичних в'язнів. За спогадами Михайла Щербаня, він почався у 12-му корпусі, де утримувалися найбільш «неблагонадійні» в'язні. Виливши окріп на наглядачів, вони захопили тюремний корпус і випустили решту ув'язнених з камер. Через деякий час табірна охорона змогла ізолювати найактивніших учасників виступу і, виставивши очеплення з кулеметами на залізничному насипі, примусити бунтівників зайти у камери. Усіх учасників виступу наступної ж ночі етапували до таборів («Спогади Михайла Щербаня», б.р.). За активну участь у придушенні бунту начальник тюрми висловив вдячність окремим охоронцям (Архів УМВС ЛО, ф. 1, оп. 11, спр. 4, арк. 37).

Очевидно, у зв'язку з очікуваними заворушеннями напередодні святкування 30-ї річниці Жовтневої революції 27 жовтня 1949 р. тюремне керівництво видало наказ про посилення режиму, за яким передбачалося проведення обшуків у в'язнів після повернення з прогулянок, лазні, а також переміщенні із камери в камеру, заборонялося пересуватися на території тюрми без супроводу конвою. Особливу увагу наказувалося звернути на підвальні приміщення для попередження втеч через каналізацію або з території обласної лікарні (Архів УМВС ЛО, ф. 1, оп. 11, спр. 4, арк. 16).

Відправка ешелонів із пересильної тюрми відбувалася згідно з нарядами керівництва ГУЛАГу та МВС. За неповними даними, віднайденими в архіві МВС, впродовж 1947 р. до радянських таборів із тюрми відправили щонайменше 55 етапів, у 1949 р. – 19. Кількість людей у кожному з них становила від 48 до 1 200 осіб. Так, 20 липня 1947 р. із пересильної тюрми у Південно-Кузбаський ВТТ відповідно до вимоги ГУЛАГу було відправлено 1015 осіб. 22 липня 1947 р. 750 в'язнів зі Львова відбули у табір «Медвежа гора» у Карело-Фінській РСР (Архів УМВС ЛО, ф. 1, оп. 11, спр. 1, арк. 112). Частота відправлення транспортів варіювалася від декількох днів до декількох тижнів. Географія транспортів включала як найвіддаленіші місця СРСР, так і територію самої України. Зокрема, із «пересилки» кримінальних в'язнів переважно відправляли на відбудову шахт Донбасу та в інші пенітенціарні установи УРСР.

«Два-три рази на місяць – іноді частіше, іноді рідше – формувався транспорт, загальновідомий як етап, углиб величезної країни. Це створювало настрій постійного очікування, настрої зали очікування вокзалу, з якого поїзди відправляються у невідоме. Місце призначення завжди було таємницею», – свідчив Казимеж Жигульський (Żygulski, 1994, s. 45).

Етапи із пересильної тюрми відправляли як з головного залізничного вокзалу, так і з вантажних станцій Підзамче і Клепарів. В'язнів шикували на подвір'ї тюрми і далі на вантажівках вивозили до станції для завантаження в ешелони. Інколи колонами у супроводі конвоїрів і собак вели пішки через місто. Етаповані, як правило, не знали, куди їх вивозять. Щоб приховати вивезення в'язнів від місцевого населення, транспортування зазвичай відбувалося вночі та у вихідні дні. Зокрема, у документах з архіву МВС збереглися численні накази начальника тюрми про оголошення неділі робочим днем для охоронного персоналу у зв'язку з необхідністю забезпечення транспортуванням в'язнів (Архів УМВС ЛО, ф. 1, оп. 11, спр. 1).

«Вели нас вулицями, найменш заселеними (на той час), такими, як Хімічна, Комунальна, Донецька, – пригадував І. Мамчур. – Врешті – на один із тупиків станції Підзамче. Попереду нас йшла інша група чекістів, «очищаючи» вулиці від «цікавих» людей, а по боках колони, густо, один біля одного, зі собаками йшли чекісти-конвоїри, викрикуючи: «Подтянісь, не разтягіватся, не разговарівать», – супроводжуючи кожний такий окрик брудною лайкою» (Мамчур, 2009, с. 154).

У 1949–1950 рр. на базі одного з тюремних корпусів функціонував пересильний пункт, який використовували під час здійснення масових депортацій родин членів і симпатиків УПА та підпілля ОУН, заможних селян, греко-католицького духовенства. Він був розрахований на одночасне утримання 700 осіб. Штат пересильного пункту складався з 12 осіб (Владимирцев & Кокурин, 2008, с. 481).

Всього у Західній Україні у цей період створили дев'ять пересильних пунктів: у Клевані, Ковелі, Коломиї, Брошневі (нині Брошнів-Осада), Копичинцях, Бережанах, Бориславі та два у Львові. Вони підпорядковувалися МДБ УРСР, із загальною місткістю на 10 550 осіб (Платонова, 2003, с. 145; Вронська, 2020, с. 74). За

півтора року через них пройшли 14 786 родин (51 162 особи), з яких станом на середину 1950 р. 12 280 родин (41 898 осіб) депортували. Майже половину з них становили діти, люди похилого віку, жінки. На 1950 р. припадає найбільша після операції «Захід» (жовтень 1947 р.) кількість депортованих із Західної України – 46 208 осіб (Вронська, 2020, с. 388).

Як правило, депортовані перебували на пересильних пунктах з порушенням 25-денного терміну, очікуючи на відправлення по кілька місяців. Через поспішність в організації масових депортацій пересильний пункт на вулиці Пелтевній був переповненим. За спогадами греко-католицького священника Миколи Пристая, у грудні 1949 р. тут утримували 770 осіб, у тому числі 17 священників. Їхній побут відрізнявся від решти засуджених в'язнів, які очікували на свій етап («Спогади о. Миколи Пристая», б.р.).

Переповнення пересильного пункту, погане харчування та антисанітарні умови призводили до поширення інфекційних захворювань, особливо серед дітей. У 1950 р. спалахнула епідемія кору і скарлатини, через що на етап не могли відправити 339 осіб (*Депортації*, 1996, с. 311–312).

Про дитячий досвід перебування на пересильному пункті згадувала Лаврентія Харів, яка утримувалася на Пелтевній разом із матір'ю влітку 1949 р.: *«Нас дітей було трохи більше, ми бавились, як могли, ліпили ляльки, ліпили хрестики, я пам'ятаю з хліба, бо більше не було чим»* («Інтерв'ю з Лаврентією Харів», 2019).

Транспортування в'язнів відбувалося у дерев'яних вагонах-телятниках (рідше столипінських вагонах). Типовий вагон мав заграбовані вікна, два суцільні поверхи нарів по боках, «парашу» у вигляді дірки у кутку чи бочки та «буржуйку» для зігрівання у холодну пору року. У люті морози навіть «буржуйка» не рятувала, тонкі стіни і стелі вкривалися шаром інію, одяг примерзав до підлоги (Мамчур, 2009, с. 156; «Інтерв'ю з Євгенією Гимон-Хомяк», 2010). Телятники були перевантажені, часом у них вміщали від 60 до 120 осіб.

«Ми їхали 12 днів у тісноті без можливості ходити. Нервова витривалість зменшувалася, а страх перед невідомим майбутнім посилювався. Нам надокучав голод і часом спрага», – згадував польський засуджений Ян Войдила («Wspomnienia Jan Wojdyła», n.d., s. 73).

До складу ешелону, окрім вагонів-телятників, входили також вагон із вугіллям та дровами, вагон-кухня зі складом продуктів, а також пасажирський вагон для охорони й обслуги. Поїзд був повністю «автономним», і дорогою поповнював тільки запаси води та вугілля. Подорож тривала від декількох тижнів до декількох місяців, часом із довгими зупинками на станціях, під час яких проводилися перевірки, обшуки, а інколи і побиття (Куцик, 2004, с. 52).

У дорозі в'язнів забезпечували мізерним сухим пайком, що зазвичай включали 300–400 грамів глевкого хліба, кілька грамів цукру, сушену рибу. Рідше давали гарячі страви, зокрема рідку кашу чи «баланду» з риб'ячими головами. На перших порах в'язні рятувалися запасами їжі, яку брали з собою (Коханська, 2008, с. 242). Через відсутність достатньої кількості води багато хто страждав від спраги, особливо влітку.

Про підтримання гігієни не могло бути і мови. *«Впродовж усіх трьох тижнів ми не мали можливості помити навіть рук. Їхали замерзлі до кісток, голодні, брудні. Найгірше однак було вночі, коли в неосвітленому вагоні наступала повна темнота. Про те, щоб вкластися і випростати затерпілі ноги, не було взагалі мови. Ми тулилися один до одного, зігріваючись, і можливо ця тіснота була нашим добродійством»* («Wspomnienia Maria Wierzbicka», n.d., s. 136–137), – згадувала Марія Вежбінська, яку разом з іншими польськими в'язнями відправили зі Львова у середині листопада 1945 р.

У випадку довгої подорожі ешелон могли один раз зупинити для купання та проведення дезінфекції. За свідченнями в'язнів, медичну допомогу у вагонах не надавали, хоча накази начальника тюрми включали до супроводу етапів лікарів і фельдшерів (Архів УМВС ЛО, ф. 1, оп. 11, спр. 1). Свідченням того, що під час транспортування у вагонах-телятниках траплялися також пологи, є особові накази по пересильній тюрмі. Зокрема, для підвищення кваліфікації лікарів відправляли на курси спеціалізації по акушерству та гінекології (Архів УМВС ЛО, ф. 1, оп. 11, спр. 6, арк. 2). Були непоодинокими випадки, коли етаповані у дорозі помирили від хвороб чи голоду. Особливо була велика смертність серед дітей, зокрема немовлят. Долею тіл загиблих конвоїри особливо не переймалися. За свідченнями очевидців, їх подекуди

скидали з потяга (Мамчур, 2009, с. 158). Їхні смерті, як правило, не обліковувалися і досі невідомо, де загиблі були поховані. За фрагментарними даними записів смертності обласної лікарні при пересильній тюрмі, під час етапування з останньої померли 83 в'язні (Архів Меморіального музею «Територія Терору»).

Дитячі спогади про умови транспортування у вагоні-телятнику залишила Лаврентія Харів: *«Ми з гумором, ми бавилися, як діти, хай на тих полицях. Ми лежали на тих полицях, а вони були сплошні по обидві сторони. І туалет був посередині, в стіні дюрка і з дерева зроблена труба. То природне явище, його треба виконати. Ну був і сміх, і плач, і всьо було»* («Інтерв'ю з Лаврентією Харів», 2019).

В'язні, засуджені за кримінальні злочини, полюбляли ґрати в дорозі шахи (фігури виготовляли із хліба) та карти (підручними засобами тут виступали газети). Ігри також допомагали зняти напругу між ними та політичними в'язнями. Особливим видом розваг стали розповіді захопливих історій, які на тюремному лексиконі називалися «романсом». Відсутність світла, довгі години в темноті, висока чутливість до розмовного слова створили запит на особливі типи історій, як правило, авантюрні, пригодницькі чи романтичні (Żygulski, 1994, s. 50).

1950–1955 рр. – період поступового занепаду пересильної тюрми. Тюремний режим дещо послабився. *«Режим уже не був такий строгий, вже ті хто тут довше був вже зналися з тими надзирателями, навіть жартували з ними, ну і так порівняно вже не було того хамства, ну як сказати, побоїв в тюремній камері»* («Інтерв'ю з Миколою Петрущакком», 2009). Відповідно до встановлених норм, станом на 1953 р. тут одночасно могли утримувати не більше 2 100 осіб. Тоді ж штат тюрми складався із 30 солдат охорони, 80 наглядачів, 43 вільнонайманих працівників і 56 осіб офіцерського складу (Архів УМВС ЛО, ф. 1, оп. 11, спр. 12, арк. 239). Врешті-решт, 4 червня 1955 р. пересильну тюрму ліквідували, а на її території облаштували Львівський республіканський госпіталь.

Після розпаду СРСР територія госпіталю була приватизована. З 1995 р. тут розміщені бізнесові та розважальні структури. До нинішнього часу місце розташування колишньої тюрми належним чином не меморіалізоване у міському просторі Львова. У

період незалежності на проспекті Чорновола львівська громада встановила меморіальний куб, який говорить про те, що через тюрму пройшли понад 250 тис. осіб, з яких 419 були поховані на її території. На жаль, ці цифри не були підкріплені архівними даними та науковими дослідженнями.

Лише зі створенням на території львівського гетто та пересильної тюрми № 25 Меморіального музею тоталітарних режимів «Територія терору» (2009) розпочалася системна робота з вивчення архівних документів, збору усних свідчень в'язнів тюрми, висвітлення історії останньої в музейній експозиції, засобах масової інформації та друкованих виданнях. Зокрема, із 2019 р. на території музею експонується «вагон-телятник» як частина основної експозиції про повоєнне радянське насильство, в якому відтворена обстановка часів останньої хвилі масових депортацій із Західної України 1949–1953 рр. В оригінальному двовісному вагоні, виготовленому у 1951 р. на вагонобудівному заводі у Ваймарі (НДР), встановлено триярусні нари та пічку-«буржуйку», інсталяцію з валіз, між якими розміщений інформаційний термінал із фрагментами відеоспогадів тих, хто пережив масові депортації, задокументованими в межах музейного усноісторичного проекту «#Непочуті». Наразі музей планує встановлення окремого інформаційного терміналу та публікацію видання про історію пересильної тюрми № 25.

Висновки. Пересильна тюрма № 25 (1944–1955) – одне із центральних місць радянського масового насильства у Львові та найбільша тюрма такого типу у повоєнний період в УРСР. На її прикладі можна простежити, як у міському просторі перетиналися нацистське і радянське насильства, адже обидва режими часто використовували ті самі приміщення та об'єкти для примусової ізоляції жертв. Для багатьох тисяч в'язнів львівська пересильна тюрма стала проміжною ланкою/транзитним пунктом на шляху між слідчими тюрмами й таборами ГУЛАГу. Вона була місцем зустрічі людей із Західної України та зайнятих Червоною армією країн Центрально-Східної Європи. У різний період тут утримували як кримінальних, так і політичних в'язнів, передусім учасників українського та польського підпільних рухів. Попри різні політичні переконання, за колючим дротом останніх об'єднували спільні інтереси виживання та протидії сваволі тюремного керів-

ництва і кримінальників. У стінах в'язниці утримувалися також сім'ї репресованих – найчастіше жінки та діти, навіть немовлята. Це було прикладом «сімейного заручництва», яке широко практикувалося радянською владою щодо «ворогів народу» у сталінський період. У 1949–1950 рр. пересильна тюрма стала складовою частиною радянської інфраструктури масових депортацій, які охопили родин членів і симпатиків підпілля ОУН, заможних селян та греко-католицьке духовенство із Західної України. З огляду на брак архівних джерел, на сьогодні неможливо встановити хоча б приблизну кількість людей, які пройшли через львівську «пересилку», втім, можна припустити, що цифри вимірюються десятками тисяч осіб.

Пам'ять в'язнів про перебування у тюрмі вирізняється строкатістю. Одні згадують про неї як про місце суцільних страждань і поневірянь, інші – як про «менше зло» і певне полегшення у порівнянні зі слідчими тюрмами НКВС-МДБ. У будь-якому разі, як для одних, так для інших, вона була певною проміжною станцією на шляху до виправно-трудових таборів на сході СРСР. З огляду на швидкоплинність в'язничного контингенту, свідки не завжди виокремлюють у спогадах свій досвід перебування на Пелтевній з-поміж більш травматичного досвіду поневіряння в інших радянських місцях позбавлення волі. Належна меморіалізація території колишньої тюрми у міському просторі Львова тільки розпочалася, чим опікується Меморіальний музей «Територія терору», створений на її місці.

Автор висловлює щире подяку співробітникам Меморіального музею тоталітарних режимів «Територія терору» Андрію Усачу та Юрію Коденку за допомогу під час збору матеріалу до цієї статті та цінні науково-методичні рекомендації.

Джерела та література

Архів Меморіального музею «Територія терору» (м. Львів).

Архів УМВС ЛО – Архів УМВС у Львівській області.

Владимирцев, Н.И., & Кокурин, А.И. (Сост.). (2008). *НКВД-МВД СССР в борьбе с бандитизмом и вооруженным националистическим подпольем на Западной Украине, в Западной Белоруссии и Прибалтике (1939–1956)*. Москва: Объединенная редакция МВД России.

- Вронська, Т.** (2013). *Упокорення страхом. Сімейне заручництво у каральній практиці радянської влади (1917–1953)*. Київ.
- Вронська, Т.** (2020). «Contra Spem Spero»! (Без надії сподіваюсь): Довічне заслання в каральній практиці радянської влади на західноукраїнських землях (1950–1953 рр.). *Вирване коріння: дослідження, документи, свідчення* (с. 69–79). Київ.
- Говда, І.** (2009). *Мої спогади та роздуми*. Київ: Стилос.
- Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр.: документи, матеріали, спогади.* (1996). (Т. 1–3; Т. 2). Львів.
- Заячківська-Михальчук, Г.** (2009). *Заручниця імперії (спогади політв'язня)*. Львів.
- Інтерв'ю з Богданною Наконечною-Гиндик (1925 р.н.), інтерв'юер А. Шиманський. (б.р.). *Архів Меморіального музею «Територія Терору»*.
- Інтерв'ю з Володимиром Саламахою (1929 р.н.), інтерв'юер А. Шиманський, 07.02.2012. (2012). *Архів Меморіального музею «Територія Терору»*.
- Інтерв'ю з Євгенією Гимон-Хомяк (1927 р.н.), інтерв'юер А. Шиманський, 20.10.–3.11.2010. (2010). *Архів Меморіального музею «Територія Терору»*.
- Інтерв'ю з Іриною Тарнавською (1940 р.н.), інтерв'юер Н. Голодовська, 23.08.2011. (2011). *Архів Меморіального музею «Територія Терору»*.
- Інтерв'ю з Лаврентією Харів (Таланець) (1944 р.н.), інтерв'юер Ганна Заремба-Косович, 6.12.2019. (2019). *Архів Меморіального музею «Територія Терору»*.
- Інтерв'ю з Мар'яном Стецем (1936 р.н.), інтерв'юер Т. Чолій, листопад 2009 р. (2009). *Архів Меморіального музею «Територія Терору»*.
- Інтерв'ю з Миколою Петрушаком (1930 р.н.), інтерв'юер А. Шиманський, 05.10.2011. (2011). *Архів Меморіального музею «Територія Терору»*.
- Інтерв'ю з Миколою Петрушаком (1930 р.н.), інтерв'юер Т. Чолій, 30.09.2009. (2009). *Архів Меморіального музею «Територія Терору»*.
- Інтерв'ю з Мирославом Симчичем (1923 р.н.), інтерв'юери Т. Чолій та Б. Зрайко, 21.04.2010. (2010). *Архів Меморіального музею «Територія Терору»*.
- Когут, А.** (2020). Операція «Захід» у контексті радянських депортацій із Західної України. 1940–1950-ті рр. *Вирване коріння: дослідження, документи, свідчення* (с. 51–68).
- Коханська, Г.** (2008). *З Україною в серці: спомини*. П. Потічний & М. Посівнич (Ред.). Торонто – Львів: Літопис УПА.

- Куцик, Є.** (2004). *Від Мальти до Магадану*. Львів.
- Мамчур, І.** (2009). *Нас доля світами водила*. Львів: Афіша.
- Овсієнко, В.В.** (Ред.-упоряд.). (2004). *Три повстання Січків. Т. 1: Спогади Стефанії Петраш-Січко. Документи*. Харків: Фоліо.
- Платонова, Н.** (2003). Депортація населення західноукраїнських областей у 1948–1950 рр. *Студії з архівної справи та документознавства*, 9, 143–146.
- Ромаш, М.** (2013). *Битою дорогою життя*. Коломия.
- Сеник, І.** (2003). *Метелики спогадів: спогади і взори вишивання*. Львів: Видавництво «Мс».
- Спогади Михайла Щербаня*. (б.р.). (Ч. 3). Взято з <https://www.facebook.com/groups/528225344323342/permalink/876294192849787/>
- Спогади о. Миколи Пристая (б.р.). *Архів Меморіального музею «Територія Терору»*.
- Стасів, Д.** (б.р.). *Коли наситяться ті більшовики людьми?! Взято з <http://www.vox-populi.com.ua/rubriki/istoria/zlocini-nkvd/kolinasitatsati-bilsoviki-ludmiavtorstasivdmitro?fbclid=IwAR2VdBV3MkoJLyY0Ra4XNi6TA3WblmwB3S-r0gDEQXwclhcSNYz-p1k9K-Q>*
- Яремчук, В.** (2017). *Моя Одиссея*. Івано-Франківськ.
- Буко, М., Madoń-Mitzner, K., & Szymańska, M.** (Red.). (2017). *Przetrwalałam: doświadczenia kobiet więzionych w czasach nazizmu i stalinizmu*. Warszawa: Dom Spotkań z Historią.
- Jerzy Gardynik. (n.d.). *Wspomnienia z Archiwum Wschodniego. Fundacja Ośrodka KARTA*.
- Jerzy Piwonski. (n.d.). *Relacje z Archiwum Wschodniego. Fundacja Ośrodka KARTA*.
- Maria Magdalena Lukas. (n.d.). *Relacje z Archiwum Wschodniego. Fundacja Ośrodka KARTA*.
- Relacja Janiny Wysoczańskiej pisana na podstawie nagrania z 1988 roku. (n.d.). *Relacje z Archiwum Wschodniego. Fundacja Ośrodka KARTA*.
- Relacja Stanisława Flacha. (n.d.). *Relacje z Archiwum Wschodniego. Fundacja Ośrodka KARTA*.
- Wspomnienia Jan Wojdyła. (n.d.). *Wspomnienia z Archiwum Wschodniego. Fundacja Ośrodka KARTA*.
- Wspomnienia Maria Wierzbicka. (n.d.). *Wspomnienia z Archiwum Wschodniego. Fundacja Ośrodka KARTA*.
- Wspomnienia z Archiwum Wschodniego. Fundacja Ośrodka KARTA.
- Żygułski, K.** (1994). *Jestem z lwowskiego etapu*. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX.

References

- Arkhiv Memorialnoho muzeiu «Terytoriia teroru» (m. Lviv) [Archives of the "Territory of Terror" Memorial Museum (Lviv)] [in Ukrainian].
- Arkhiv UMVS LO – Arkhiv UMVS u Lvivskii oblasti [Archives of the Department of the Ministry of Internal Affairs in Lviv Oblast] [in Ukrainian].
- Vladimirtsev, N.I., & Kokurin, A.I.** (Comps.). (2008). *NKVD-MVD SSSR v borbe s banditizmom i vooruzhennym natsionalisticheskim podpolem na Zapadnoy Ukrainie, v Zapadnoy Belorussii i Pribaltike (1939–1956)* [NKVD-Ministry of Internal Affairs of the USSR in the fight against banditry and the armed nationalist underground in Western Ukraine, Western Belarus and the Baltic States (1939–1956)]. Moscow: Obedinennaya redaktsiya MVD Rossii [in Russian].
- Vronska, T.** (2013). *Upokorennia strakhom. Simeine zaruchnytstvo u karalnii praktytsi radianskoi vlady (1917–1953)* [The suppression by fear. Family hostage taking in the punitive practice of Soviet power (1917–1953)]. Kyiv [in Ukrainian].
- Vronska, T.** (2020). «Contra Spem Spero»! (Bez nadii spodivaius): dovichne zaslannia v karalnii praktytsi radianskoi vlady na zakhidnoukrainskykh zemliakh (1950–1953 rr.) [«Contra Spem Spero»!: Lifelong exile in the punitive practice of Soviet power in Western Ukraine (1950–1953)]. *Vyrvane korinnia: doslidzhennia, dokumenty, svidchennia – Pulled out roots: Studies, documents, testimonies* (pp. 69–79). Kyiv [in Ukrainian].
- Hovda, I.** (2009). *Moi spohady ta rozdumy* [My memories and reflections]. Kyiv: Stylos [in Ukrainian].
- Deportatsii. Zakhidni zemli Ukrainy kintsia 30-kh – pochatku 50-kh rr.: dokumenty, materialy, spohady* [Deportations. Western lands of Ukraine in the late 30's – early 50's: documents, materials, memoirs]. (1996). (Vols. 1–3; Vol. 2). Lviv [in Ukrainian].
- Zaiachkivska-Mykhalchuk, H.** (2009). *Zaruchnytsia imperii (spohady politiviaznia)* [Hostage of the empire (memories of a political prisoner)]. Lviv [in Ukrainian].
- Interviu z Bohdannoio Nakonechnoio-Tyndyk (1925 r.n.), intervuiuer A. Shymanskyi [Interview with Bohdana Nakonechna-Tyndyk (born 1925), interviewed by A. Shymanskyi]. (n.d.). *Arkhiv Memorialnoho muzeiu «Terytoriia Teroru» – Archives of the "Territory of Terror" Memorial Museum* [in Ukrainian].
- Interviu z Volodymyrom Salamakhoio (1929 r.n.), intervuiuer A. Shymanskyi, 07.02.2012 [Interview with Volodymyr Salamakha (born 1929),

- interviewed by A. Shymanskyi, 07.02.2012]. (2012). *Arkhiv Memorialnoho muzeiu «Terytorii Teroru» – Archives of the "Territory of Terror" Memorial Museum* [in Ukrainian].
- Interviu z Yevheniieiu Hymon-Khomiak (1927 r.n.), interviiuer A. Shymanskyi, 20.10.–3.11.2010 [Interview with Yevheniya Hymon-Khomiak (born 1927), interviewed by A. Shymanskyi 20.10.–3.11.2010]. (2010). *Arkhiv Memorialnoho muzeiu «Terytorii Teroru» – Archives of the "Territory of Terror" Memorial Museum (Lviv)* [in Ukrainian].
- Interviu z Irynoiui Tarnavskoiui (1940 r.n.), interviiuer N. Holodovska, 23.08.2011 [Interview with Iryna Tarnavska (born 1940), interviewed by N. Holodovska, 23.08.2011]. (2011). *Arkhiv Memorialnoho muzeiu «Terytorii Teroru» – Archives of the "Territory of Terror" Memorial Museum* [in Ukrainian].
- Interviu z Lavrentiieiu Khariv (Talanets) (1944 r.n.), interviiuer Hanna Zarembo-Kosovych, 6.12.2019 [Interview with Lavrentiya Khariv (Talanets) (born 1944), interviewed by Hanna Zarembo-Kosovych, 6.12.2019]. (2019). *Arkhiv Memorialnoho muzeiu «Terytorii Teroru» – Archives of the "Territory of Terror" Memorial Museum* [in Ukrainian].
- Interviu z Marianom Stetsem (1936 r.n.), interviiuer T. Cholii, lystopad 2009 r. [Interview with Marian Stets (born 1936), interviewed by T. Choliy, November 2009]. (2009). *Arkhiv Memorialnoho muzeiu «Terytorii Teroru» – Archives of the "Territory of Terror" Memorial Museum* [in Ukrainian].
- Interviu z Mykoloiui Petrushchakom (1930 r.n.), interviiuer A. Shymanskyi, 05.10.2011 [Interview with Mykola Petrushchak (born 1930), interviewed by A. Shymanskyi, 05.10.2011]. (2011). *Arkhiv Memorialnoho muzeiu «Terytorii Teroru» – Archives of the "Territory of Terror" Memorial Museum* [in Ukrainian].
- Interviu z Mykoloiui Petrushchakom (1930 r.n.), interviiuer T. Cholii, 30.09.2009 [Interview with Mykola Petrushchak (born 1930), interviewed by T. Choliy, 30.09.2009]. (2009). *Arkhiv Memorialnoho muzeiu «Terytorii Teroru» – Archives of the "Territory of Terror" Memorial Museum* [in Ukrainian].
- Interviu z Myroslavom Symchychem (1923 r.n.), interviiuery T. Cholii ta B. Zraiko, 21.04.2010 [Interview with Myroslav Symchych (born 1923), interviewed by T. Choliy and B. Zraiko, 21.04.2010]. (2010). *Arkhiv Memorialnoho muzeiu «Terytorii Teroru» – Archives of the "Territory of Terror" Memorial Museum* [in Ukrainian].
- Kohut, A.** (2020). Operatsiia «Zakhid» u konteksti radianskykh deportatsii iz Zakhidnoi Ukrainy. 1940–1950-ti rr. [Operation West in the context of Soviet deportations from Western Ukraine. 1940s – 1950s]. *Vyrvane*

- korinnia: doslidzhennia, dokumenty, svidchennia – Pulled out roots: Studies, documents, testimonies* (pp. 51–68). Kyiv [in Ukrainian].
- Kokhanska, H.** (2008). *Z Ukrainoiu v serts: spomyny [With Ukraine in my heart: Memories]*. P. Potichnyi & M. Posivnych (Eds.). Toronto – Lviv: Litopys UPA [in Ukrainian].
- Kutsyk, Ye.** (2004). *Vid Malty do Mahadanu [From Malta to Magadan]*. Lviv [in Ukrainian].
- Mamchur, I.** (2009). *Nas dolia svitamy vodyla [Fate has led us through the worlds]*. Lviv: Afisha [in Ukrainian].
- Ovsienko, V.V.** (Ed.). (2004). *Try povstannia Sichkiv. T. 1: Spohady Stefanii Petrash-Sichko. Dokumenty [Three Sichkiv's Uprisings. Vol. 1: Memoirs of Stefania Petrash-Sichko. Documents]*. Kharkiv: Folio [in Ukrainian].
- Platonova, N.** (2003). Deportatsiia naselennia zakhidnoukrainskykh oblastei u 1948–1950 rr. [Deportations of the population of the western Ukrainian regions in 1948–1950s]. *Studii z arkhivnoi spravy ta dokumentoznavstva – Archival and documentary studies*, 9, 143–146 [in Ukrainian].
- Romash, M.** (2013). *Bytoiu dorohoiu zhyttia [The beaten path of life]*. Kolomyia [in Ukrainian].
- Senyk, I.** (2003). *Metelyky spohadiv: spohady i vzory vyshyvannia [Butterflies of memories: Memories and patterns of embroidery]*. Lviv: Vydavnytstvo «Ms» [in Ukrainian].
- Spohady Mykhaila Shcherbania [Memoirs of Mikhail Shcherban]*. (n.d.). (Pt. 3). Retrieved from <https://www.facebook.com/groups/528225344323342/permalink/876294192849787/> [in Ukrainian].
- Spohady o Mykoly Prystaia [Memoirs of Mykola Prystai]*. (n.d.). *Arkhiv Memorialnogo muzeiu «Terytorii Teroru» – Archives of the "Territory of Terror" Memorial Museum* [in Ukrainian].
- Stasiv, D.** (n.d.). *Koly nasytiatsia ti bilshovyky ludmy?! [When will those Bolsheviks be fed up with people?!]*. Retrieved from <http://www.vox-populi.com.ua/rubriki/istoria/zlocini-nkvd/kolinasitatsatibilsovikiudmiavtorstasivdmro?fbclid=IwAR2VdBV3MkoJLyY0Ra4XNi6TA3WblmWB3S-r0gDEQXwclhcSNYz-p1k9K-Q> [in Ukrainian].
- Yaremchuk, V.** (2017). *Moia Odisseia [My Odyssey]*. Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].
- Żygulski, K.** (1994). *Jestem z lwowskiego etapu [I am from the Lviv transport]*. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX [in Polish].
- Buko, M., Madoń-Mitzner, K., & Szymańska, M.** (Eds.). (2017). *Prze-trwałam: doświadczenia kobiet więzionych w czasach nazizmu i stalinizmu [I survived: the experiences of women imprisoned under Nazism and Stalinism]*. Warszawa: Dom Spotkań z Historią [in Polish].

- Jerzy Gardynik. (n.d.). *Wspomnienia z Archiwum Wschodniego. Fundacja Ośrodka KARTA – Memoirs from the Eastern Archives. Karta Foundation* [in Polish].
- Jezry Piwonski. (n.d.). *Relacje z Archiwum Wschodniego. Fundacja Ośrodka KARTA – Testimonies from the Eastern Archives. Karta Foundation* [in Polish].
- Maria Magdalena Lukas. (n.d.). *Relacje z Archiwum Wschodniego. Fundacja Ośrodka KARTA – Testimonies from the Eastern Archives. Karta Foundation* [in Polish].
- Relacja Janiny Wysoczańskiej pisana na podstawie nagrania z 1988 roku [Accounts of Janina Wysoczańska recorded in 1988]. (n.d.). *Relacje z Archiwum Wschodniego. Fundacja Ośrodka KARTA – Testimonies from the Eastern Archives. Karta Foundation* [in Polish].
- Relacja Stanisława Flacha [Accounts of Stanislaw Flach]. (n.d.). *Relacje z Archiwum Wschodniego. Fundacja Ośrodka KARTA – Testimonies from the Eastern Archives. Karta Foundation* [in Polish].
- Wspomnienia Jan Wojdyła [Memoirs of Jan Wojdyła]. (n.d.). *Wspomnienia z Archiwum Wschodniego. Fundacja Ośrodka KARTA – Memoirs from the Eastern Archives. Karta Foundation* [in Polish].
- Wspomnienia Maria Wierzbicka [Memoirs of Maria Wierzbicka]. (n.d.). *Wspomnienia z Archiwum Wschodniego. Fundacja Ośrodka KARTA – Memoirs from the Eastern Archives. Karta Foundation* [in Polish].
- Wspomnienia z Archiwum Wschodniego. Fundacja Ośrodka KARTA* [Memoirs from the Eastern Archives. Karta Foundation]. (n.d.). [in Polish].
- Żygulski, K.** (1994). *Jestem z lwowskiego etapu* [I am from the Lviv stage]. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX [in Polish].

Стаття надійшла до редакції 02.09.2020 р.